

ภาพแกะสลักเล่าเรื่องในคันทวยุทธตามคติพุทธศาสนาмаหายาน
ที่มหาสถูปบุโรพุทโธ: ศึกษากรณีการจารึกแสวงหาโพธิญาณของสุชนกุมาร
Narrative Reliefs of Gandavyuha Sutra at Borobudur: A Case Study of
Sudhana's Pursuit of Enlightenment Based on Mahayana Buddhism

ประสงค์ สมน้อย

Prasong Somnoi

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Thailand

E-mail: prasongsomnoi@gmail.com

Received March 5, 2024; Revised April 21, 2024; Accepted May 8, 2024

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากรณีการจารึกแสวงหาโพธิญาณของสุชนกุมารในคัมภีร์คันทวยุทธ และเป็นบทสุดท้ายของคัมภีร์อวตังสกะสูตรซึ่งเป็นพระสูตรสำคัญของนิกายสรวาเหียน (Hua Yian) และเพื่อนำเสนอแนวคิดทางปรัชญาของคัมภีร์คันทวยุทธที่มีอิทธิพลทางด้านประติมากรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มหาสถูปบุโรพุทโธ จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎี การทบทวนวรรณกรรมพบว่าคัมภีร์คันทวยุทธมีสาระสำคัญเกี่ยวกับการแสวงหาโมกขธรรม ซึ่งเป็นพุทธปรัชญาสำคัญของพุทธศาสนาмаหายานนิกายสรวาเหียน และการศึกษายังพบว่า คัมภีร์คันทวยุทธเป็นคัมภีร์พุทธศาสนาмаหายาที่สำคัญคัมภีร์หนึ่งที่มีภาพแกะสลักภาพปูนดำจำนวนมากที่สุด และประดิษฐานอยู่ ณ ตำแหน่งสูงสุดของระเบียงภาพของบุโรพุทโธ เนื่องจากคัมภีร์คันทวยุทธมีอายุเก่าแก่นับพันปี ประพันธ์ด้วยภาษาสันสกฤต-อักษรเทวนาครีและมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับการสภาวะธรรมที่มีความซับซ้อนอธิบายให้เข้าใจได้ยากด้วยสำนวนโวหาร ดังนั้นบทความนี้จึงเน้นการนำเสนอให้เห็นความหมายและความสำคัญของการจารึกแสวงหาโมกขธรรมตามแนวคิดทางปรัชญาของพุทธศาสนา นิกายสรวาเหียนที่มีอิทธิพลต่อการออกแบบรูปทรงและองค์ประกอบของบุโรพุทโธ เพื่อให้ชาวพุทธและผู้มีความสนใจในพุทธศาสนาสามารถนำไปปฏิบัติและศึกษาค้นคว้าต่อไป

คำสำคัญ: บุโรพุทโธ; คันทวยุทธ; ธรรมชาต; สมันตภัทรวรรยา; กัลยาณมิตร

Abstract

The aim of this article was to analyze Sudhana Kumar's pursuit of enlightenment in the Gandavyuha Sutra, which serves as the concluding chapter of the Avatamsaka Sutra, a significant scripture of the Hua Yian sect. It also aims to elucidate the philosophical concepts of the Gandavyuhasutra that have had a profound impact on sculpture, particularly at the Borobudur Great Stupa in central Java, Indonesia. Through the examination of concepts and theories, as well as a literature review, it was revealed that the Gandavyuha Sutra embodies the essence of Moksadharma, a crucial Buddhist philosophy within the Mahayana tradition of Hua Yian. Additionally, the study highlights that the Gandavyuha Sutra is among the major Mahayana Buddhist scriptures, featuring the largest number of bas-reliefs and occupying a position on the image balcony of Borobudur. Written in Sanskrit-Devanagari script, the scripture contains intricate Dharma teachings that defy simple explanation. Therefore, the article aims to elucidate the meaning and significance of pursuing Moksadharma based on the philosophical tenets of Hua Yian Buddhism, which have influenced the design and layout of Borobudur, thus enabling Buddhists and enthusiasts of Buddhism to implement and delve deeper into its teachings.

Keywords: Borobudur; Gandavyuha; Dharmadhatu; Samantabhadracarya; Kalyanamitra

บทนำ

คัมภีร์คัณทวายุหสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการบำเพ็ญสมันตภัทรจรรยาเพื่อการบรรลุเป้าหมายสูงสุดเรียกว่า ธรรมธาตุ ซึ่งเป็นสภาวะธรรมมีความลุ่มลึกให้เห็นและเข้าใจได้ด้วยสมาธิจิตระดับสูง การอธิบายด้วยพรรณนาโวหารเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก นอกจากนี้คัมภีร์คัณทวายุหสูตรซึ่งประกอบด้วย 2 ฉบับคือ พระสูตรเดียว และบทที่ 39 ของอวตังสกะสูตรเป็นพระสูตรมหายานยุคต้นที่มีอายุเก่าแก่กว่าพันปี ประพันธ์ด้วยภาษาสันสกฤตที่มีระเบียบแบบแผนค่อนข้างเข้มงวด แม้จะได้รับการแปลเป็นภาษาจีน ภาษาทิเบตแล้วก็ยังคงมีความซับซ้อนเนื่องด้วยเนื้อหาที่ลุ่มลึกและลักษณะของภาษาและไวยากรณ์ที่ไม่คุ้นเคยสำหรับชาวไทย อย่างไรก็ตามคัมภีร์คัณทวายุหสูตรยังได้รับการคัดเลือกให้นำมาทำเป็นภาพแกะสลักบนกำแพงเกี่ยวกับการเดินทางแสวงหากลัษณมิติของสุชนกุมารปรากฏอยู่บนกำแพงภาพที่ระเบียงชั้นที่ 2 3 และ 4 ของบุโรพุทโธ ซึ่งลำดับภาพแกะสลักบนกำแพงเหล่านี้ทำเข้าใจวิธีปฏิบัติเพื่อดำเนินไปจุดหมายสูงสุดคือธรรมธาตุ จากความเชื่อมโยงของลักษณะธรรมธาตุที่อธิบายไว้ในคัมภีร์ว่าเป็นที่ประทับของพระไวโรจนพุทธเจ้า (Suzuki & Idzumi, 1934) ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่าการออกแบบรูปทรงของบุโรพุทโธ น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดเรื่องธรรมธาตุในคัมภีร์คัณทวายุหสูตร (Fontein, 2012) นักวิชาการบางส่วนมีความเชื่อว่ารูปทรงของบุโรพุทโธจำลองมาจากรูปทรงของปราสาท (Kandahjaya, 2004) บางความเชื่อระบุว่า เป็นแผนผังของโลกและจักรวาล

หรือ การหลุดพ้นจากสังสารวัฏด้วยการบรรลูลิเกตุธรรม แนวคิดเกี่ยวกับรูปทรงของบุโรพุทโธ มีหลากหลาย ดังที่มีข้อสันนิษฐานว่า ถูกจำลองมาจากรูปแบบของปราสาท และยังมีความเชื่อว่า รูปแบบดังกล่าวเป็นแผนผังของโลกและจักรวาล หรือการตีความว่า หมายถึงโลกุตระธรรมอันจะนำไปสู่ความหลุดพ้น และเป็นเขตที่อยู่ของพระพุทธเจ้า (Buddha Field) หรือเป็นธรรมธาตุที่ประกอบด้วยธาตุที่บริสุทธิ์ ปราศจากการปรุงแต่ง อยู่เหนือกฎเกณฑ์ของกาลและเทศะ (Omnipresent) ผู้วิจัยเล็งเห็นว่าการอธิบายความหมายและลักษณะของธรรมธาตุควรจะต้องศึกษาสาระของการจารึกแสงธรรมซึ่งเป็นเนื้อหาของคัมภีร์คันทวยุทธหสูตร ควบคู่ไปกับลักษณะและองค์ประกอบของบุโรพุทโธ เพื่อให้ผู้สนใจศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนาได้เข้าใจถูกต้องและทำให้สามารถรู้วัตถุประสงค์ของการสร้างบุโรพุทโธพุทธสถานเพื่อสืบทอดและเผยแพร่วรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธธรรมและพุทธปรัชญาสืบต่อไป

เนื้อหา

คัมภีร์คันทวยุทธหสูตร เป็นพระสูตรที่ประพันธ์ขึ้นที่ประเทศอินเดียในยุคที่พระพุทธศาสนา นิกายมหายานกำลังรุ่งเรือง (Osto, 2004) เป็นที่รู้จักในชื่ออื่นๆ เช่น ในบทที่ 39 ของคัมภีร์อวตังสกสูตร พระสูตรหลักสำคัญของพุทธศาสนานิกายฮวา-เหยียน (Hua Yian) มีชื่อว่า ธรรมธาตุประเวศนปริวรรต (Dharmadhatupravesanaprivarta) (Cleary, 1993) และชื่อที่เป็นที่รู้จักในการแปลสู่ภาษาจีน คือ อจินตยวิโมกข์โคจรประเวศน์สมันตภัทรวรรยาประณิธาน (Acintyavimoksagocarapravesanasamantabhadracaryapranidhana) (Osto, 2008; 2009)

ความหมายของชื่อพระสูตร คันทวยุทธหะ เป็นคำสมาสของ คันทะ (गन्ध) และ วุทธหะ (अ-उह) ศัพท์ คันทะศัพท์มีความหมายว่า ส่วนที่ยื่นยาวออกมาจากส่วนอื่น เช่น โหนกแก้ม กะพองข้าง หรือส่วนที่โป่งพองขึ้นจากส่วนอื่น เช่น ตุ่มลิ้น หรือ ตุ่มฝี พองน้ำที่ผุดขึ้นเหนือผิวน้ำ เป็นต้น (Monier-Williams, 1963) การอธิบายความหมายดังกล่าวข้างชี้ให้เห็นลักษณะอาการของสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เปลี่ยนแปลงจากลักษณะปกติให้มีความยิ่งใหญ่มากขึ้น ดังนั้นคำว่า คันทะ จึงควรแปลเป็นคำคุณศัพท์ที่มีความหมายว่า 'ใหญ่' ซึ่งตรงกับคำว่า มหา (บาลี มหุต) เช่นเดียวกับข้อสังเกตของ Osto (2009) คันทะ ศัพท์นี้เมื่ออยู่ในรูปสมาสกับศัพท์อื่น เช่น วุทธหะ ศัพท์ ควรแปลเป็นว่า 'ใหญ่ยิ่ง ใหญ่ที่สุด' เป็นการเปรียบเทียบขั้นสูงสุด ส่วนคำว่า วุทธหะ หมายถึง การจัดเรียง สิ่งที่มีการจัดวางไว้เป็นชั้นๆ ตามลำดับ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติโดยไม่มีผู้ใดทำให้เกิดขึ้น (Manifestation) หรือ สิ่งก่อสร้างที่มียอดหลังคาสูง เช่น ภูฏาคาร (อาคารเรือนยอด) (Manufacture) (Monier-Williams, 1963) ดังนั้น คันทวยุทธหะ จึงมีความหมายโดยรวมว่า มหาภูฏาคาร ซึ่งหมายถึง ธรรมธาตุ ซึ่งเป็นเขตที่อยู่ของพระไวโรจนพุทธเจ้า (Osto 2009)

การศึกษาโครงสร้างของคัมภีร์คันทวยุทธหสูตร ประกอบด้วย 56 บท มีเนื้อหาเกี่ยวกับเกี่ยวกับการเดินทางไปพบกับกัลยาณมิตร ดังปรากฏตามเนื้อหาในบทที่ 3 -55 ซึ่งสาระธรรมสำคัญในส่วนนี้

เป็นการอธิบายขั้นตอนการบำเพ็ญจรรยาเรียกว่า สมันตภัทรจรรยาปณิธาน และผลสำเร็จของบำเพ็ญจรรยา ได้แก่เนื้อหาในบทที่ 56 (Osto, 2010; Fontien, 2012) (ดูตารางที่ 1 กัลยาณมิตร) คัมภีร์พุทธสูตรกล่าวถึงการเดินทางแสวงหากัลยาณมิตรโดยดำเนินเรื่องผ่านตัวละครหลัก คือ สุทธนะ เนื้อเรื่องโดยย่อกล่าวว่ สุทธนะเกิดจากครอบครัวชาวบ้านธรรมดา เมื่อมาเกิดในครรภ์มารดาทำให้ชุ่มทรัพย์ผุดขึ้นภายในบ้าน บิดามารดาจึงตั้งชื่อให้ว่า สุทธนะ (หมายถึงผู้มีทรัพย์มาก) เมื่อเจริญวัยขึ้นได้มีโอกาสฟังธรรมเทศนาเกี่ยวกับพุทธกถาจากพระมัณฺฑุศรีกุมารภุตทำให้เกิดจิตคิดปรารถนาอยากจะเป็นเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า จึงได้เข้าไปหาพระมัณฺฑุศรีกุมารภุตพร้อมกับกล่าวว่า

โพธิยานปรณิธิปราคูรมา ปุณฺณชฎานวิปูลา สมารุชิตา ।

สรวสตุตฺวหิตยาภิปรสฺสิตา สารุถวาท ปริปาลยาหิ เม ॥ 9 ॥ (Suzuki & Idzumi, 1936)

ท่านผู้มีความเพียรมุ่งมั่นในโพธิยาน มีบุญและญาณอันไพบูรณ์ ผู้ดำรงอยู่เพื่อเกื้อกูลสรรพสัตว์ ขอท่านผู้เป็นดั่งสารถีโปรดช่วยบริหารปกป้องข้าพเจ้าด้วยเถิด

กุษานฺตีสารทฺถุณฺณวรมวรมิตา ชฎานชงคกรุณายตาภุชา ।

มารมณฺทลธณฺณสฺมิ อามุเช ศฺรภูต อภิวาทยาหิ เม ॥ 10 ॥ (Suzuki & Idzumi, 1936)

ท่านผู้มีความอดทน มีความแข็งแกร่ง และมีความสามารถ เป็นดุจเกราะหุ้มกาย มีมือคือความกรุณา ถือดาบคือปรัชญา ทำสงครามในสนามรบ คือพญามาร ขอท่านผู้เป็นนักรบกล้าโปรดจงฝึกฝนอบรมข้าพเจ้าด้วยเถิด

พระมัณฺฑุศรีกุมารภุตได้ให้คำแนะนำสุทธนะด้วยการให้เดินทางไปพบกัลยาณมิตร จำนวน 52 คน (ดูชื่อของกัลยาณมิตรและลำดับที่ในตารางที่ 1 กัลยาณมิตร) กัลยาณมิตรคนแรกคือพระมัณฺฑุศรีกุมารภุต จากนั้นสุทธนะเดินทางไปพบกับกัลยาณมิตรคนที่ 2 สอบถามถึงหลักธรรมและศึกษาธรรมจนได้เข้าถึงสภาวะธรรมระดับเดียวกับกัลยาณมิตร(สมตา) จากนั้นกัลยาณมิตรจึงแนะนำให้ไปพบกับกัลยาณมิตรที่มีสภาวะธรรมสูงขึ้นในลำดับต่อไป การเดินทางไปพบกับกัลยาณมิตรในลำดับสูงขึ้นทำให้สุทธนะได้บรรลุสภาวะธรรมที่มีความลุ่มลึกมากขึ้นไปตามลำดับ สุทธนะเดินทางไปพบกับกัลยาณมิตรแต่ละคนในสถานที่ต่างๆ ทั้งทั้งทักษิณาประเทศ บางแห่งเดินทางไกลหลายร้อยกิโลเมตร บางแห่งใช้เวลาเดินทางนับ 10 ปี กัลยาณมิตรที่สุทธนะได้เดินทางไปศึกษาธรรมมีสถานะแตกต่างกัน เช่นนักบวชในพระพุทธศาสนา ได้แก่ภิกษุภิกษุณี พระโพธิสัตว์ อุบาสกอุบาสิกา นักบวชนอกศาสนา เช่น ฤาษี ปริพาชก กัลยาณมิตรที่มีวาระแตกต่างกัน เช่น พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร (ดูตารางที่ 1 กัลยาณมิตร)

ตารางที่ 1 กัลยาณมิตร

บทที่	ลำดับกัลยาณมิตร	ชื่อบท/ ชื่อกัลยาณมิตร	อาชีพ/ หน้าที่
1		นิทานปริวรรต	
2		สมันตภัทร	พระโพธิสัตว์
3	1	มัญชุศรีกุมารภุต	พระโพธิสัตว์
4	2	เมฆศรี	พระภิกษุ
5	3	สาครเมฆ	พระภิกษุ
6	4	สุประติษฐิตะ	พระภิกษุ
7	5	เมฆะ	คนทั่วไป
8	6	มุกตกะ	เศรษฐี
9	7	สารทวัช	พระภิกษุ
10	8	อาศา	อุบาสิกา
11	9	ภิกษุโมตตรนิโฆษ	ฤาษี
12	10	ชโยษมายตนะ	พราหมณ์
13	11	โมตตรายณี	ทาริกา
14	12	สุทรรคนะ	ภิกษุ
15	13	อินทรีเยศวร	กุลบุตร
16	14	ประภูตา	อุบาสิกา
17	15	วิทวัน	คหบดี
18	16	รัตนจุฑะ	เศรษฐี
19	17	สมันตเนตร	(คานธิกะ)เศรษฐี
20	18	อนล	ราชา
21	19	มหาประภา	ราชา
22	20	อจลา	อุบาสิกา
23	21	สรรพคามี	ปริพาชก
24	22	อุตปถภูติ	(คานธิกะ)เศรษฐี
25	23	ไวระ	ทาส
26	24	ชโยษตมะ	เศรษฐี
27	25	สิงหวิขฤณมิตะ	ภิกษุณี
28	26	วสุมิตรา	ภาควดี(โสเภณี)
29	27	เวชฐิละ	คหบดี
30	28	พระอวโลกิเตศวร	พระโพธิสัตว์
31	29	พระอนันยคามี	พระโพธิสัตว์
32	30	มหาเทวะ	เทพารักษ์
33	31	สถาวรา	ปฐพีเทพธิดา
34	32	วาลันตี	ราตรีเทพธิดา
35	33	สมันตคัมภีร์ศรีวิมลประภา	ราตรีเทพธิดา

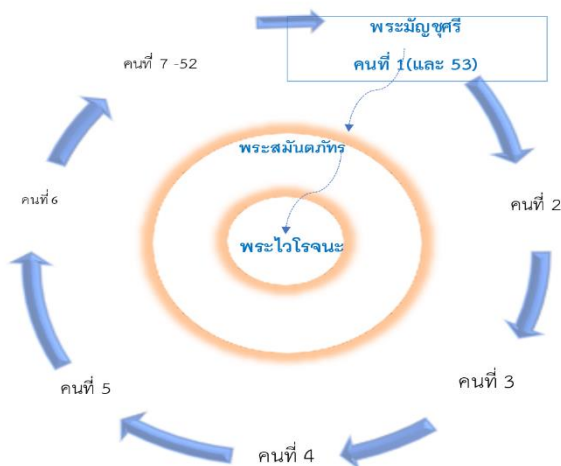
ตารางที่ 1 กัลยาณมิตร (ต่อ)

บทที่	ลำดับกัลยาณมิตร	ชื่อบท/ ชื่อกัลยาณมิตร	อาชีพ/ หน้าที่
36	34	ประมุขิตนัยนชคัทธิโรจนา	ราตรีเทพธิดา
37	35	สมันตสัตตวัตรานโชนศรี	ราตรีเทพธิดา
38	36	ประศานตรุตสาครวดี	ราตรีเทพธิดา
39	37	สรรพนครรักษาสัมภาเดชศรี	ราตรีเทพธิดา
40	38	สรรพพฤษภประมุขสุนขลังวาสา	ราตรีเทพธิดา
41	39	สรรพพศัทธิภษาประณิธานวีรยประภา	ราตรีเทพธิดา
42	40	สุเตโชมณฑลธิดศรี	เทวดา(สวนลุมพินี)
43	41	โคปาศากยกันยา	ราชธิดา
44	42	มายาเทวี	พุทธมารดา
45	43	สุเรนทราภา	เทพธิดา
46	44	วิศวามิตร	อาจารย์
47	45	ศิลปินภิชญะ	เศรษฐี(บุตร)
48	46	ภัทโรตตมา	อุบาสิกา
49	47	มุกตาสาร	เศรษฐี
50	48	สุจันท์	คหบดี
51	49	อชิตเสนะ	คหบดี
52	50	คิรราคะ	พราหมณ์
53	51	ศรีสัมภาะ และ ศรีมติ	บุคคลทั่วไป
54	52	พระไมเตรยะ	พระโพธิสัตว์
55	53	พระมัญชุศรีกุมารภุต	พระโพธิสัตว์
56	54	สมันตภัทรรจรรยาปณิธาน	

การเดินทางแสวงหาธรรมโดยการเดินทางไปพบกับกัลยาณมิตรได้นำพาสุทธนะให้ไปพบพระไมเตรยะ (หรือพระศรีอริยมุตตรัย) กัลยาณมิตรลำดับที่ 52 ซึ่งในขณะนั้นเป็นพระโพธิสัตว์ และจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในลำดับต่อจากพระศาकยมุนีพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน จากนั้นสุทธนะได้รับคำแนะนำให้ไปพบกับกัลยาณมิตรคนสุดท้ายคือพระมัญชุศรีกุมารภุตอีกครั้ง ดังนั้นกัลยาณมิตรที่สุทธนะได้พบจึงมีจำนวน 52 คน โดยมีพระมัญชุศรีกุมารภุตเป็นกัลยาณมิตรคนแรกและเป็นกัลยาณมิตรคนสุดท้ายการจาริกของพระสุทธนะกุมาร นับได้ว่าเป็นการเดินทางแสวงหากัลยาณมิตรในภายใน ที่คอยชี้ทาง ให้ความกระจ่าง กระทั่งท่านมีดวงตาเห็นธรรม และรู้แจ้งในหลักการอันลึกซึ้งแต่ไม่ลึกลับ

จะเห็นได้ว่าการเดินทางแสวงหาธรรมจากกัลยาณมิตร (Path) ทำให้ผู้เดินทางที่มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดเป็นตำแหน่งเดียวกัน เป็นการเดินทางที่นำกลับมาสู่ที่เดิมของตน เป็นการเดินทางที่ผู้เดินทางเดินทางเป็นวงกลมโดยรอบ การวางโครงเรื่องของบทต่างๆ เป็นการกำหนดทิศทางให้ผู้อ่านเข้าใจไป

ตามทิศทางที่วางไว้เพื่อสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของวงจรที่ซ้อนกันอยู่ 3 รอบ เป็นการแสดงขอบเขต(มณฑล)การเดินทางที่เป็นการเดินทางกลับมาที่เดิม (ดูแผนผังที่ 1 แผนผังการเดินทางแสวงหาภักษณมิตรของสุทธนะ)

แผนผังที่ 1 แผนผังการเดินทางแสวงหาภักษณมิตรของสุทธนะ

การเดินทางที่มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดปลายทางเป็นตำแหน่งเดียวกันมีลักษณะคล้ายเลขศูนย์ (0) หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นเหมือนจุด (.) คือเป็นการเคลื่อนที่โดยปราศจากการเคลื่อนไหว ลักษณะอาการดังกล่าวเป็นลักษณะการเคลื่อนไหวของจิตที่เป็นสมาธิตั้งมั่นอยู่ภายในกายที่หยุดนิ่ง ดังนั้นการเดินทางของสุทธนะ จึงเป็นประจักษ์การเดินธุดงค์ภายใน ส่วนการได้พบกับภักษณมิตรคือการได้บรรลุสภาวะธรรมภายในซึ่งเป็นไปตามลำดับ ดังคำอธิบายของ Braitstein (1999) ว่าหมายเลขลำดับของภักษณมิตรที่เพิ่มขึ้นตามลำดับ ทำให้เราทราบว่าการได้พบภักษณมิตรในลำดับสูงขึ้น ทำให้มีคุณธรรมสูงขึ้นตามลำดับ สุทธนะเคยรู้บุตรก่อนได้พบกับพระมัญชุศรีกุมารภุตเป็นเพียงสามัญชนธรรมดา แต่เมื่อบำเพ็ญธรรมและเข้าถึงตามลำดับในที่สุดได้บรรลุสมันตภัทรกาย เป็นพระโพธิสัตว์ที่ประกอบด้วยคุณธรรมและคุณสมบัติเสมอกับพระโพธิสัตว์สมันตภัทร และในบทสรุปสุดท้ายของพระสูตรกล่าวว่าการเข้าถึงดังกล่าวเรียกว่า สมันตภัทรจรयाปณิธาน เป็นการปฏิบัติที่เปลี่ยนคนธรรมดาให้เป็นพระโพธิสัตว์ เปลี่ยนผู้ไม่มีศรัทธาในพระพุทธเจ้า ให้เข้าถึงพุทธเกษตร เขตที่ธาตุธรรมบริสุทธิ์ (Suzuki & Idzumi, 1934) เป็นที่น่าอัศจรรย์ว่า ภาพประติมากรรมที่แกะสลักหุ่นต่าซึ่งพบในกำแพงภาพของพุทธสถานบุโรพุทโธ ได้ปรากฏเนื้อหาทั้งหมดอย่างครบถ้วน

ประวัติและความสำคัญของบุโรพุทโธ

บุโรพุทโธ สร้างโดยกษัตริย์ราชวงศ์ไศเลนทร์ ข้อสันนิษฐานว่ารูปทรงของบุโรพุทโธน่าจะเกี่ยวกับกษัตริย์ที่เป็นองค์สถาปนาที่มีความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาลที่เป็นแหล่งก่อกำเนิดบรรพกษัตริย์ราชวงศ์ไศเลนทร์และเป็นศูนย์กลางกระจายอำนาจจึงเป็นไปได้ว่าบุโรพุทโธ สร้างขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นว่านี่คือพื้นที่ภูมิที่อยู่ของบรรพกษัตริย์ผู้ทรงอำนาจยิ่งใหญ่ (de Casparis, 1981) การสร้างบุโรพุทโธ เป็นการบูชาบรรพบุรุษของชาวชวาที่ต้องการได้รับพลังอำนาจปกป้องคุ้มครองจากบรรพบุรุษ การสร้างที่อยู่ของบรรพกษัตริย์ไศเลนทร์แห่งนี้ได้รับแรงบันดาลใจมาจากแนวคิดเรื่องพุทธเกษตร ซึ่งเป็นที่อยู่ของพระพุทธเจ้าตามแนวความเชื่อของพุทธศาสนามหายาน (Gifford, 2011)

ทำเลที่ตั้งของบุโรพุทโธ อยู่ท่ามกลางที่ราบลุ่มเกดู (Kedu Plain) Inglis (2014) อธิบายลักษณะของแอ่งที่ราบลุ่มแห่งนี้ไว้ว่าด้านข้างทั้งสองมีภูเขาไฟคูโบบล้อมเอาไว้ ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีภูเขาไฟซัมบิง (Mt. Sumbing) และภูเขาไฟซินโดโร (Mt. Sindoro) ด้านตะวันออกเฉียงเหนือถูกโอบล้อมด้วยภูเขาไฟเมราปี (Mt. Merapi) และภูเขาไฟเมอบาบู (Mt. Merbabu) และมีแม่น้ำสองสายคือ แม่น้ำ โปรโก (Progo River) และแม่น้ำเอโล (Elo River) แม่น้ำทั้งสองไหลไปบรรจบกันทางด้านทิศใต้ของที่ราบแห่งนี้ทำให้เกิดเป็นเกาะขึ้นระหว่างตรงกลาง ด้านข้างทั้งสองของที่ราบลุ่มของแม่น้ำทั้งสองมีแนวของภูเขาไฟกันเป็นสัน ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้ Nieuwenkamp (1932, n.p.) จิตรกรชาวดัตช์ตั้งข้อสันนิษฐานว่าสถานที่แห่งนี้มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ตรงกับแนวความเชื่อเรื่องจักรวาลของชาวฮินดู-พุทธ บุโรพุทโธที่ถูกสร้างบนเกาะที่อยู่ตรงกลางของแอ่งน้ำใหญ่แห่งนี้จึงมีลักษณะมองคล้ายดอกบัวสีขาวที่กำลังลอยอยู่บนผิวน้ำ แม้ในกาลภายหลังแม่น้ำทั้งสองสายจะตื่นขึ้นไปตามกาลเวลาไม่เหลือร่องรอยของแอ่งน้ำขนาดใหญ่ และสถานที่ดังกล่าวได้กลายเป็นที่ราบลุ่มที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกข้าวของชาวชวา ในหน้ามรสุมที่น้ำหลากบริเวณดังกล่าวถูกปกคลุมด้วยน้ำ ทำให้บุโรพุทโธ เป็นจุดดอกบัวลอยอยู่บนผิวน้ำ ส่วนในฤดูแล้งเพาะปลูกข้าวเมื่อมีลมพัดปลายยอดข้าวสีเขียวขจีให้พริ้วไปตามแรงลม บุโรพุทโธจะดูเหมือนดอกบัวบานที่กำลังเคลื่อนไหวท่ามกลางการพลิ้วไหวเป็นระลอกของใบข้าวเขียวขจี (de Casparis, 1981) ส่วน Murwanto et al. (2004) ได้แสดงความคิดเห็นไว้อีกนัยหนึ่งว่ารูปทรงของบุโรพุทโธ มีลักษณะคล้ายกับดอกบัวบาน กำลังลอยอยู่บนผิวน้ำ เป็นเครื่องหมายแทนบัลลังก์ของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ เช่น พระราชา พระเจ้าจักรพรรดิ หรือพระพุทธเจ้าผู้เป็นนาถะของโลกเป็นต้น ภูมิศาสตร์ที่ตั้งของบุโรพุทโธ เป็นที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ยังเป็นสถานที่รองรับแกนโลก ได้แก่เขาพระสุเมรุตามแนวความเชื่อของชาวฮินดูและชาวพุทธที่เชื่อว่าสถานที่ดังกล่าวมีทำเลคล้ายกับแนวคิดของศูนย์กลางของจักรวาล

โครงสร้างและองค์ประกอบของบุโรพุทโธ

UNESCO อธิบายโครงสร้างของบุโรพุทโธ ไว้ 2 ส่วน โดยแบ่งตามรูปทรงของฐานที่แตกต่างกัน ได้แก่ ส่วนของโลกธาตุ และธรรมธาตุ ส่วนแรกคือส่วนที่เป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่มุมทั้งสี่จะมีเส้นตัด

สั้นๆ ดูคล้าย 8 เหลี่ยม เป็นสัญลักษณ์ของทิศทั้ง 8 ได้แก่ ทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงใต้ และทิศตะวันตกเฉียงเหนือ การลำดับทิศทั้ง 8 ดังกล่าวนี้อsto (2009) เชื่อว่าเป็นแนวกำหนดวัชรมณฑลสำหรับประกอบพิธีกรรม ศักดิ์สิทธิ์ และจะทำให้ผู้อยู่ภายในมณฑลดังกล่าวได้รับพลังพิเศษ แนวคิดดังกล่าวได้รับอิทธิมา จากคัมภีร์พุทธสูตร ส่วนนี้เรียกว่า โลกธาตุ ประกอบด้วยระเปียง 4 ชั้น ระเปียงแต่ละชั้นมีกำแพงที่มี ภาพแกะสลักนูนต่ำของคัมภีร์สำคัญ ๆ ดังนี้

ระเปียงชั้นที่ 1 คัมภีร์(มหา)กรรมวิภังค์

ระเปียงชั้นที่ 2 คัมภีร์ลลิตวิสตรระ ชาตกอวทาน และ คัมภีร์พุทธสูตร (128 ภาพ)

ระเปียงชั้นที่ 3 คัมภีร์พุทธสูตร (แบ่งระเปียงหลัก 88 ภาพ และระเปียงรอง 88 ภาพ)

ระเปียงชั้นที่ 4 คัมภีร์พุทธสูตร (แบ่งเป็นระเปียงหลัก 84 ภาพ และระเปียงรอง 72 ภาพ)

โครงสร้างส่วนที่สอง เรียกว่า ธรรมธาตุ ได้แก่โครงสร้างส่วนที่ประกอบด้วยฐานวงกลม แบ่งเป็น 2 ส่วน คือส่วนฐานวงกลมรอบนอกมี 3 วงซ้อนแต่ละวงมีเจดีย์เล็กวางเรียงกันโดยรอบรวม ทั้งสิ้น 72 เจดีย์ และส่วนที่เป็นเจดีย์ใหญ่ตั้งอยู่ตรงบริเวณศูนย์กลางของเจดีย์ทั้งหมด และเป็นจุดสูงสุด ของบุโรพุทโธ ตำแหน่งนี้เป็นที่อยู่ของพระพุทธเจ้าสูงสุด เรียกว่า บรมพุทโธ หรือ อาทิพุทโธ (The most perfection buddha) เป็นพระพุทธเจ้าสูงสุด เป็นพระพุทธเจ้าที่ประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ การสร้างสัญลักษณ์เพื่อสื่อความหมายพุทโธ เป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ง่าย ดังนั้นพุทโธองค์ที่สมบูรณ์ที่สุด จึงเชื่อว่าถูกแทนด้วยความว่างเปล่าภายในเจดีย์ นักวิชาการตีความว่า ที่ไม่มีรูปเพราะเป็นศูนย์ตา ในขณะที่ Kowal (2019) เชื่อว่า อาทิพุทโธเป็นคุณลักษณะที่อยู่เหนือภาษาพูด ภาษาเขียน หรือแม้แต่ จะใช้สัญลักษณ์แทนได้ ด้วยเหตุนี้ใช้วิธีการอธิบายสิ่งนั้นด้วยคำที่มีความหมายตรงข้าม พระพุทธเจ้าที่ ความงดงาม สมบูรณ์พร้อมจึงบ่งให้เป็นพระพุทธรูปที่มีรูปอัปลักษณ์มีความไม่สมบูรณ์มีแขนสั้นข้าง หนึ่งเพื่อเป็นนัยให้เข้าใจความหมายของคำว่า บรมพุทโธเจ้านั้นไม่ใช่พระพุทธเจ้าที่รูปร่างที่เห็น แต่ตรง ข้ามกับที่รูปพุทโธที่ปรากฏให้เห็นด้วยตาเนื้อ

ภาพแกะสลักนูนต่ำของคัมภีร์พุทธสูตรบนระเปียงภาพที่บุโรพุทโธ

เนื้อหาของคัมภีร์พุทธสูตรได้รับการคัดเลือกให้แกะสลักเป็นภาพนูนต่ำจำนวนทั้งสิ้น 460 ภาพ (Anandajoti Bhikkhu, 2019) ภาพเหล่านี้ถูกนำมาประดิษฐานอยู่บนกำแพงภาพที่อยู่บนระเปียงทางเดิน โดนมมีการจัดวางเรียงลำดับเนื้อหาไว้ที่ระเปียงต่างระดับชั้นกันดังนี้

ระเปียงภาพชั้นที่ 2 จำนวน 128 ภาพ

ระเปียงภาพชั้นที่ 3 จำนวน 176 ภาพ (กำแพงด้านนอก 88 ภาพ ระเปียงด้านใน 88 ภาพ)

ระเปียงภาพชั้นที่ 4 จำนวน 156 ภาพ (กำแพงด้านนอก 84 ภาพ ระเปียงด้านใน 72 ภาพ)

การกำหนดพื้นที่ประดิษฐานภาพแกะสลักของคัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนาบนระเปียงภาพ แต่ละชั้นมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน โดยมากจะกำหนดให้แต่หนึ่งคัมภีร์ปรากฏอยู่บนระเปียงแต่ละชั้น

เป็นเอกเทศ เช่นคัมภีร์ลิลิตวิสูตรซึ่งเป็นคัมภีร์พุทธประวัติฝ่ายสันสกฤตที่มีอายุเก่าแก่ (ธีร พุ่มทับทิม 2543) ปรากฏอยู่รวมกันอยู่บนระเบียงชั้นที่ 2 เท่านั้น แต่ภาพแกะสลักของคัมภีร์คันทวยุทธหสูตรไม่ได้ อยู่ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวข้างต้น ยิ่งไปกว่านั้นการจัดวางภาพกระจายไปบนพื้นที่ระเบียงทางเดินถึง 3 ชั้น (ชั้นที่ 2 3 4) ปรากฏการณ์นี้ไม่ใช่เหตุผลเพราะว่าคันทวยุทธหสูตร เป็นพระสูตรที่มีความยาว มากกว่าพระสูตรอื่น ทั้งนี้ Gifford (2011) ได้อธิบายเหตุผลของการกระจายเนื้อหาให้ตามแผนผัง ดังกล่าวเอาไว้ว่า ความยาวของเนื้อหาไม่ใช่เหตุผลหลักที่ทำให้มีจำนวนภาพมากเพราะการเขียนภาพ สามารถใช้แทนคำบรรยายได้ไม่จำกัด และการทำภาพอธิบายเรื่องราวสามารถทำได้ด้วยภาพเดียวเพื่อ แทนพระสูตรทั้งหมดย่อมสามารถกระทำได้ แต่การคัดเลือกสาระสำคัญของคันทวยุทธหสูตรนำมา แกะสลักเป็นภาพเพื่อสื่อความหมายลงบนแผ่นหินแต่ละแผ่นต้องอาศัยช่างแกะสลักที่มีความชำนาญ ดังนั้นจึงจะต้องมีการกำหนดจำนวนภาพและวางแผนผังการจัดเรียงไว้อย่างรอบคอบตั้งแต่เบื้องต้น ผู้ สถาปนาต้องการออกแบบเพื่อให้ผู้ที่เดินเวียนประทักษิณได้เพื่อชมภาพมีความรู้สึกเหมือนตนเองกำลัง อยู่กับพระพุทธเจ้า การเดินเวียนประทักษิณเริ่มจากชั้นที่ 2 ได้เห็นภาพของการแสวงหากัลยาณมิตร ตั้งแต่เบื้องต้นตามลำดับไปจนถึงชั้นที่ 3 และได้พบกับกัลยาณมิตรสูงสุดที่ชั้นที่ 4 เป็นการเรียนรู้ ทำ ความเข้าใจ ทำความเลื่อมใส และทำความเข้าใจให้เกิดขึ้นตามลำดับด้วยการมองดูพระพุทธเจ้าเริ่ม จากทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก และทิศเหนือ จากนั้นวนขึ้นระเบียงชั้นที่ 3 และระเบียงชั้นที่ 4 โดยมีภาพแกะสลักอยู่ทางด้านขวามือของตน กริยาดังกล่าวมานี้เรียกว่า การเวียนประทักษิณ และ ขณะเดินดูภาพเหล่านี้ผู้เดินเมื่อมีใจจดจ่ออยู่กับภาพเหล่านี้ ย่อมเกิดความเลื่อมใส และเกิดบุญกุศลขึ้น ภายในใจ เป็นการทำสมาธิอย่างหนึ่งเรียกว่า พุทธานุสสติ เป็นขั้นของการทำสมาธิแบบพุทธานุสสติ โดย เน้นการเห็นพระพุทธเจ้าและการทำจิตให้เลื่อมใสอันเกิดจากการเห็นพระพุทธเจ้า เป็นการเห็นและเป็นการ เข้าถึงพระไวโรจนพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ประธานของพระธยานิพุทธะ ซึ่งเป็นแนวความ เชื้อของนิกายอวตังสกะ และวัชรยาน (Yogi, 2000)

การเดินวนรอบระเบียงตามเข็มนาฬิกาเป็นการเดินเวียนประทักษิณเพื่อบูชาพระบรมพุทธรูปเจ้า ทุกคนจะได้เห็นและทำความเข้าใจคำสอนที่บรรยายด้วยภาพแกะสลัก การเวียนประทักษิณถือเป็น ประเพณีนิยมของชาวพุทธในการทำสักการะบูชาพระเจดีย์ และเป็นเหตุทำให้ได้บุญกุศลและมีความ หมดจดที่เกิดขึ้นจากการทำให้เป็นสมาธิไปพร้อมกับการพิจารณาเรื่องราวของพระพุทธเจ้าและ พระโพธิสัตว์ซึ่งเรียกว่า พุทธานุสสติ ขณะที่กำลังเดินพิจารณาภาพการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า นั้น ผู้พิจารณาจะไม่ถูกรบกวนจากภายนอก เนื่องจากว่าขณะกำลังในระหว่างระเบียงแต่ละชั้นจะมี กำแพงชั้นบนจะปิดกั้นการมองเห็นบรรยากาศด้านนอก จะเห็นเพียงท้องฟ้าด้านบน ดังนั้นใจของผู้เดิน ชมภาพจึงตั้งมั่นอยู่กับภาพของพระพุทธเจ้า อานุภาพของพุทธะ และปาฏิหาริย์น่าอัศจรรย์เท่านั้น แต่ยังทำให้เกิดความรู้สึกเหมือนว่าตนเองกำลังอยู่กับโลกภายใน ความรู้สึกดังกล่าวนี้อาจเกิดจากจาก ความอัจฉริยภาพของสถาปนิกผู้ออกแบบบุโรพุทโธ ที่มีกำแพงภาพมีความสูงระดับเหนือศีรษะ อยู่บนทั้งสองข้างทั้งด้านซ้ายและด้านขวา การออกแบบดังกล่าวนี้อิง Ingilis (2014) อธิบายเหตุผลของ

การออกแบบดังกล่าวนี้ว่า ไม่ใช่เพื่อความสวยงามเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ผู้ออกแบบมีเจตนาที่จะให้เป็นแนวคิดที่ไม่ให้มองเห็นภาพบรรยากาศภายนอก ซึ่งจะเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ผู้เดินเวียนประทักษิณเสียสมาธิ และทำให้ใจฟุ้งซ่าน ไม่จดจ่ออยู่กับการมองดูพุทธะ เมื่อผู้เดินเวียนประทักษิณเดินอยู่ภายในระหว่างกำแพงภาพ และมีใจเป็นสมาธิอยู่กับการเข้าถึงพุทธะตามลำดับภาพ ย่อมเป็นกุศโลบายที่ยอดเยี่ยมในการน้อมนำจิตให้มาผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวอยู่กับพระพุทธรูป และทำให้ใจมีความเลื่อมใสพระจริยาวัตรของพระพุทธรูป ด้วยเหตุนี้บุโรพุทโธจึงมักจะถูกมองว่าเป็นสถานที่สำคัญสำหรับการแสวงบุญภายใน เพราะภาพแกะสลักหุ่นต่ำเป็นเรื่องราวของการบำเพ็ญเพียรเพื่อเข้าถึงพุทธเกษตร เป็นภาพที่แสดงอากัปกริยาของผู้เดินทาง เป็นภาพแกะสลักที่มีความประณีตมีชีวิตชีวา การเดินชมภาพการสั่งสมบารมีของผู้แสวงหาความหลุดพ้นทำให้ผู้เดินได้กลั่นจิตใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์เป็นบุญกุศล และเกิดแรงบันดาลใจให้ปรารถนาที่จะเป็นอย่างพระโพธิสัตว์แสวงหาทางหลุดพ้นทุกข์และเป็นที่พึ่งให้แก่ชาวโลก บุโรพุทโธจึงเป็นสถานที่ที่ชาวพุทธหลากหลายนิกายมาบำเพ็ญกุศลจิต เดินเวียนประทักษิณ ทำความเลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธรูปให้เกิดขึ้น มีปณิธานและปรารถนาที่จะก้าวขึ้นไปสู่เป้าหมายสูงสุด เป็นต้น บุคคลที่มีเป้าหมายจะได้บรรลุถึงจุดสูงสุดของสภาวะได้จะต้องเดินเวียนประทักษิณ ทำความเห็นแจ้งไปตามรูปภาพที่แสดงไว้ที่กำแพงทั้งซ้ายขวาเรื่อยไปจนถึงจุดสูงสุด

ภาพแกะสลักหุ่นต่ำของคัมภีร์คันทวายุหสูตรที่จัดเรียงไว้บนกำแพงของบุโรพุทโธมีการออกแบบและกำหนดวางเรียงตามลำดับเริ่มต้นบนระเบียงชั้นที่ 2 ระเบียงชั้นที่ 3 และระเบียงชั้นที่ 4 ซึ่งเป็นส่วนที่อยู่ตรงกลางระหว่างส่วนที่เป็นโครงสร้างฐานสี่เหลี่ยมอันเป็นสัญลักษณ์ของส่วนที่เป็นโลกธาตุ และส่วนที่เป็นโครงสร้างฐานวงกลมอันเป็นสัญลักษณ์ของส่วนที่เป็นธรรมธาตุ การจัดวางเนื้อหาไว้ในตำแหน่งดังกล่าวอาจจะสันนิษฐานได้สองนัย คือ เป็นรอยต่อระหว่าง โลกธาตุและธรรมธาตุ และ ตำแหน่งดังกล่าวนี้เป็นจุดแบ่งหรือจุดเปลี่ยนจากสภาวะของความเป็นโลกียะ ไปสู่ความเป็นผู้มีธาตุธรรมหมดจด การเข้าถึงสภาวะดังกล่าวนี้เป็นแนวคิดหลักสำคัญของคันทวายุหสูตร ซึ่งอาจารย์สุมาลี มหณรงค์ชัย (2545) อธิบายไว้ว่า การเข้าถึงสภาวะของผู้มีธาตุธรรมอันหมดจด คือการเข้าถึงอาณาจักรแห่งธรรม ซึ่งเป็นที่ที่มีความสว่างไสวที่เกิดจากจิตที่มีความบริสุทธิ์ และขอบเขตที่รัศมีดังกล่าวสว่างสว่างกว้างขวางไม่มีจำกัด

เนื้อหาหลักของคัมภีร์คันทวายุหสูตรเป็นเรื่องของการเดินทางแสวงหากัลยาณมิตร 52 คน สำคัญของคัมภีร์แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่

การเดินทางแสวงหากัลยาณมิตร 52 คน เป็นส่วนของเนื้อหาในคัมภีร์คันทวายุหสูตร ตั้งแต่บทที่ 3 - บทที่ 55 สำคัญของเนื้อหาส่วนเป็นการแนะนำเส้นทางและหลักกรรมปฏิบัติของพระมัญชุศรีภุมารภู

ผลสำเร็จของการเดินทางแสวงหากัลยาณมิตร ได้แก่ การได้พบกับพระสมันตภัทร (กัลยาณมิตรคนที่ 54) ซึ่งเป็นธรรมกายเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาบทที่ 56 และบทที่ 2

โคลนตม หรือ ปราสาทซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของที่ประทับของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ด้วยคุณธรรมและจริยธรรม โลกธาตุเป็นที่อยู่ของสรรพสัตว์ที่เนื่องด้วยกรรมดีและกรรมชั่ว และธรรมธาตุเป็นที่อยู่ของผู้มีธาตุธรรมบริสุทธิ์ปราศจากกรรมกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ทั้งสองโลกแม้มีธาตุแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง แต่มีสมันต์ภพจรจรยาเป็นดุจสะพานเชื่อมโยงให้พระโพธิสัตว์เดินข้ามไปมาระหว่างโลกทั้งสองเพื่อทำหน้าที่ช่วยเหลือชาวโลก

สรุปผล

การออกแบบรูปทรงของบุโรพุทโธ เป็นนำเสนอแนวคิดของโลกธาตุ และ ธรรมธาตุซึ่งเป็นหลักคำสอนสำคัญของคัมภีร์คันทวายุหสูตรให้เห็นเป็นรูปธรรมโดยใช้รูปทรงดอกบัวซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการตรัสรู้ธรรม หรือ ปราสาทซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของที่อยู่ของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ บันไดทางเดินขึ้นไปในแต่ละชั้นของบุโรพุทโธเป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงนัยของการได้บรรลุสภาวะธรรมที่สูงขึ้นไปตามลำดับ ผู้เดินทางจะต้องเดินผ่านระเบียงภาพแกะสลักนูนต่ำที่อยู่บริเวณฐานสี่เหลี่ยมซึ่งเป็นส่วนของโลกธาตุ คือ กามธาตุรูปธาตุ และเป็นส่วนฐานรองรับส่วนที่เป็นฐานวงกลมหรือส่วนของธรรมธาตุ โดยผู้เดินทางจะต้องเดินเวียนผ่านภาพแกะสลักนูนต่ำเรื่องราวต่างๆ มีเรื่องการจำแนกกรรม ซากก และพุทธประวัติ เป็นต้น ไปพร้อมกับการเตรียมใจให้มีแต่พระพุทธรูปเจ้าเป็นอารมณ์ เมื่อสิ้นสุดการเดินทางเวียนประทักษิณ ผู้เดินทางจะเข้าไปอยู่ในบริเวณมณฑลที่มีพระไวโรจนพุทธเจ้าเป็นศูนย์กลาง

การเดินดูภาพแกะสลักเรื่องราวการบำเพ็ญสมันต์ภพจรจรยาโดยเดินเวียนประทักษิณโดยรอบในแต่ละชั้นโดยให้เจดีย์อยู่ด้านขวามือของผู้เดิน เรียกว่าการเวียนประทักษิณ คือ การทำสมาธิ โดยคตินิยมของชาวพุทธนิยมเดิน 3 รอบเพราะมีความเชื่อว่าเป็นการบูชาที่ทำให้ได้บุญมาก นอกจากนี้ยังเชื่อว่าการบูชาด้วยการปฏิบัติบูชาเป็นการบูชาที่ประเสริฐกว่าบูชาด้วยอามิสทั้งปวง การเวียนประทักษิณและกำหนดวางใจให้หยุดนิ่งตั้งมั่นเป็นสมาธิจดจ่อเชื่อมโยงอยู่กับการเห็นพุทธรูป (Seeing) และในขณะเดียวกันผู้เดินเวียนประทักษิณยังได้เรียนรู้จรรยาที่ทำให้บรรลุความเป็นพุทธรูป (Knowing) สิ่งที่เกิดขึ้นที่ระเบียงทางเดินชั้นที่ 2 3 4 นี้เรียกว่า “การตามเห็นพุทธรูป และเรียนรู้ตามพุทธรูป” เมื่อผู้ปฏิบัติได้รู้และได้เห็นเช่นเดียวกับที่พระพุทธรูปเจ้าทรงรู้ทรงเห็น คันทวายุหสูตรเรียกว่าการได้บรรลุพุทธสมตาคคุณ คุณสมบัติดังกล่าวจะมีในพระโพธิสัตว์ที่ได้บรรลุภูมิ 10 แล้วเท่านั้น การปฏิบัติเพื่อเข้าถึงดังกล่าวนี้เรียกว่า โพธิจรรยา, โพธิ คือ การตรัสรู้ (มีความหมายเช่นเดียวกับพุทธรูป) ส่วนจรรยา สะกดแบบสันสกฤตไทย หมายถึงการปฏิบัติ ชาวพุทธนิกายมหายานและนิกายวัชรยานเชื่อว่า การเวียนประทักษิณเป็นการปฏิบัติที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติได้เข้าถึงพุทธรูป และเรียกบุคคลที่มีความคิดและความเชื่อแบบนี้ว่า พระโพธิสัตว์ และยังเชื่อว่าการที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญจรรยาดังกล่าวย่อมทำให้เข้าถึงพุทธเกษตรได้เร็วขึ้น

การเดินเวียนประทักษิณโดยรอบการเดินทางด้วยสมาธิจิตซึ่งเป็นการปฏิบัติสมาธิทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงการเห็น และเกิดการตื่นรู้ภายใน เป็นแนวทางการปฏิบัติของผู้ต้องการแสวงหาความ

หลุดพ้น และก้าวขึ้นไปสู่ขั้นต่อไปจนถึงขั้นที่มีพระพุทธรูปเจ้านั่งเรียงซ้อนกัน(พุทธมณฑล) และเข้าถึงพระไวโรจนพุทธเจ้าที่เป็นศูนย์กลางของพุทธเกษตร ด้วยจิตที่มีอนุภาพอันเกิดขึ้นจากการตามเห็นพุทธนิมิตไม่ใช่เห็นที่ละองค์แต่เห็นจำนวนมากในขณะเดียวกันพระพุทธรูปแต่ละพระองค์มีคุณสมบัติเหมือนกัน แต่สถานที่และเวลาของพุทธะแต่ละองค์ต่างกัน (แสดงว่าไม่ใช่เห็นสิ่งเดิมซ้ำๆ) แต่เป็นการเห็นสรรพทุกสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกันในเวลาเดียวกัน ดังนั้นการเดินทางแบบศูนย์ หรือสมาธิแบบพุทธานุสสติเป็นการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพุทธะภายใน

เอกสารอ้างอิง

- ธีร พุ่มทับทิม. (2543). *การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์ลลิตวิสตระและคัมภีร์ปฐมสมโพธิ*(วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2545). *พุทธศาสนาลำนำถวดังสกะ พุทธแบบเต๋าหรือเต๋าแบบพุทธ. วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 9(2), 31–46.
- Anandajotibhikkhu. (2019). *Gandavyuha: The quest for awakening*. (2nd ed.). Ehipassiko Foundation.
- Braitstein, L. (1999). *A road to nowhere; The significance of the pilgrimage in Buddhist literature* (Master's dissertation). University of McGill.
- Cleary, T. (1993). *Flower ornament scripture a translation of the Avatamsaka Sutra: Book 39 entry into the Dharma Realm*. Boston: Shambhala.
- Suzuki, D.T., & Idzumi, H. (1934). *The Gandavyuha Sutra*. Kyoto: The Sanskrit Buddhist Texts.
- Fontein, J. (2012). *Entering the Dharmadhatu: A study of the Gandavyuha reliefs of Borobudur*. Leiden: Brill.
- Gifford, J. A. (2011). *Buddhist practice and visual culture: The visual rhetoric of Borobudur*. New York: Routledge.
- Inglis, D.A. (2014). *The Borobudur vessels in context*(Master's thesis). University of Texas A&M.
- Kandahjaya, H. (2004). *A study on the origin and significance of Borobudur*(Doctoral dissertation). University of Berkley.
- Katarzyna, K. (2019). The Borobudur Temple: The Buddhist architecture in Indonesia: History, structure, symbolism, and conservation influence on the contemporary Indonesian culture. *Journal of Budownictwo I Architektura*, 18(2), 15–21.
- Monier-Williams, M. (1963). *A Sanskrit-English dictionary*. Retrieved from <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.31959>

- Osto, D. (2004). *The Gandavyuha Sutra: A study of wealth gender and power in an Indian Buddhist narrative*(Doctoral dissertation). University of London.
- Osto, D. (2009). The supreme array scripture: A new interpretation of the title Gandavyuhasutra. *Journal of Indian Philos*, 273–291.
- Osto, D. (2010). A new translation of the Sanskrit Bhadracari with introduction and notes. *New Zealand Journal of Asian Studies*, 12(2), 1–13.
- UNESCO. (n.d.). *Borobudur temple compounds*. Retrieved November 28, 2022, from www.Whc.unesco.org